

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на доцент д-р по философия

Алекси Генов Апостолов

на тема: „Власт и тоталитаризъм /Сталин и съветския опит/“ за придобиване на научна степен „доктор на философските науки“

Рецензент: доцент д-р по философия Златко Николаев Стоянов

За темата на дисертацията на доц. Алекси Апостолов бих искал да кажа две неща:

Първо, смятам тази тема за значително актуална и важна от научна и обществена гледна точка. Нейната актуалност и значимост идват от големия научен и обществен интерес към Съветския съюз, държава, която изигра важна и съществена роля в историята на XX век в европейски и световен мащаб. И макар днес този съюз да е минал в историята, неговия наследник Русия продължава да е и, вероятно още дълго време ще бъде, незаобиколим фактор в политическата карта на света. От тук и големия интерес към личността на този Съветски съюз, изиграл главна роля в най-важните моменти на неговото изграждане и утвърждаване като световна сила във вътрешен и международен план.

Второ, смятам изборът на тази тема като много сериозно предизвикателство на автора към самия себе си. Да се пише голяма докторска дисертация върху нея, според мен, е изключително трудно начинание. Трудно е не както обикновено се казва поради липса на литература, а обратно, поради изобилието от литература върху обсъжданите в нея въпроси както на Изток, така и на Запад. Има написани десетки, да не кажа стотици хиляди страници. Само през последните години у нас се появиха три книги върху Сталин – на Копкин, на Гиндев и на Карпов, коя от коя по-големи. Създава се впечатление, че едва ли може да се каже по същество нещо ново, неписано върху нея от научна гледна точка, а знаем, че по условие докторската дисертация трябва да съдържа научни приноси.

След внимателното ми запознаване с дисертационния труд мога с убеждение да заявя, че предложения текст, въпреки възможните критични бележки, които могат да се отправят към

него, притежава редица научни достойнства, които дават основания на неговия автор да се присъди исканата научна степен.

Според мен това се дължи преди всичко на успешното съчетаване от автора на теоретическия с историческия подход в изследването като приоритет има теоретическия, тъй като той има основна роля в изграждането на теоретическата призма през която се анализират и оценяват историческите факти и събития. Основни понятия в тази призма са понятията власт и тоталитаризъм и те определят особения ъгъл на автора, различен от този на други автори при историческия анализ на съветския опит и на Сталин т.е. възможността за един нов прочит и оценка на известни вече исторически факти и събития. За мен този теоретически подход е интересния, главния във дисертацията, въпреки че на него са отделени много по-малко страници, предимно в увода и последните три глави, защото без него тя би била едно може би интересно историческо четиво за живота и пътя на Сталин към властта и ролята му в изграждане на държавата на „победения социализъм“, но не и докторска дисертация по философия. Затова за него ще отделя голямо внимание.

В смисъла, който се употребяват двете понятия тоталитаризъм и власт те не са равностойни. Предимство има понятието тоталитаризъм доколкото властта не се разглежда като власт сама по себе си, а като основен фактор в изграждането на тоталитарната държава и тоталитарното общество. Не случайно тоталитаризмът е най-често употребяваното понятие в дисертацията. Въпросът за коректността на тази употреба налага нуждата от специални усилия за изясняване на неговия смисъл посредством анализ, в който да се използват философския, социологическия, семантическият, етимологическият подходи. Липсата на такъв анализ води до универсализацията на употребата му, което го превръща повече в негативен политически етикет, отколкото в строго научно понятие, имащо определено и точно значение. Мисля че такъв анализ би трябвало да бъде направен още в увода. Той би показал, че понятието тоталитаризъм в смисъла който сега се употребява възниква сравнително късно в литературата и се използва при

характеристиката на държавата и обществото във фашистка Италия и Германия. Те се определят като тоталитарни поради осъществяването на пълния контрол на държавата над всички форми на гражданското общество, включително и върху живота на отделния гражданин. Този контрол става организационно и технически възможен, когато държавата и техниката постигат определена висока степен на развитие. За Европа напр. това са 20-30- години на миналия век. За Русия – началото на 30-те.

При Ленин същностни черти на тоталитарната система все още са в зачатък, най-малкото може би поради краткото време, с което той е разполагал. Наистина комунистическата партия тогава е била централизирана, каквато винаги е била, но тоталитарна все още не е, поради допускането на фракциите в нея. Лениновата държава все още няма пълен контрол върху собствената си територия, за да има пълен контрол върху гражданското общество и отделните граждани. Централизирана планова икономика не е била възможна поради наличието на частна собственост в преобладаващата част от населението. Култът към Ленин е действително култ към личността, но той не е тъждествен с култа към личността на тоталитарния вожд, какъвто е култа към Сталин, изграждан с всички средства на тоталитарната държава.

Същевременно обаче искам да подчертая, че всички същностни черти на тоталитарната система, посочени от доц. Апостолов са действително характерни за нея. Това говори само за едно, че понятието за тоталитаризма на автора е формирано на базата на обобщението на анализа на „обществото на победилия социализъм“, проведен в последните глави на дисертацията и приложено към предисторията му. Този метод е теоретически оправдан, меродавен и плодотворен. Той се гради върху тезата, развита за първи път мисля от Хегел във „Феноменология на духа“, че изучаването на по-висшите фази на развитието могат да бъдат ключ към разбирането на по-нишите, че тенденциите в развитието на историята разкриват истинското си значение едва тогава, когато висшата форма е станала историческа действителност. По същество този метод позволява да се изгради адекватна теоретическа представа за същността на тоталитаризма, която да гарантира изходните му предпоставки

при анализа на историческите факти и събития, но без съчетание с други методи не може да предпази от неточна употреба.

Ще посоча само някои случаи. Държавата създадено от Ленин се характеризира като „тоталитарна/идеократична/система, съчетаваща трите изопачени форми на управление, за които говори още Полибий – тирания, олигархия, анархия /охлокрация/“ /стр.10/. Тук имам поне три въпроса към автора. Тоталитарна и идеократична едно и също ли е? Какво означава изопачени форми на управление, и трети, Полибий и най-вече Аристотел разграничават тези три форми на управление на полисите-държави, но могат ли те да бъдат съчетани? Как се съчетава например управление на тирана с управление на малцинството и още повече с анархията. На същата страница той пише „ В този смисъл /неясно какъв – З.С./ тоталитаризмът може да се определи като принуждаваща утопия“. Хубаво би било тоталитаризмът да беше утопия, но за съжаление той е жива реалност. По надолу , подкрепяйки се с Кисинджър тоталитаризмът е наречен “*reductio ad absurdum*” на демокрацията, но и Бог да го беше казал това, без допълнителни пояснения то ще си остане абсурдно, защото *reductio ad absurdum* на демокрацията може да бъде само анархията или охлокрацията, както би се изразил древния грък. Без да навлизам в подробности по нататък ще кажа, че за мен определението на едно движение, една партия, на един лидер, пък бил той и най-големия диктатор, тиранин или на отделния човек, като тоталитарен извън тоталитарното общество е логически некоректно.

Едно от най-важните достойнства на дисертационния труд на доцент Апостолов е полагането в основата на неговото изследване на властта в тоталитарното общество, защото властта е основното в тоталитаризма. Тя осигурява възможността за управление и пълен контрол над всички сфери на социалния живот, включително и над тези, които в нетоталитарните общества притежават по-голяма повече или по-малка автономност. Особеност на тоталитарната власт е, че тя е съсредоточена в една личност, т.н. тоталитарен вожд, а формата на управление е диктатура осъществявана чрез репресии, терор, насилие... В Съветския съюз тази личност е Сталин.

Основна заслуга на дисертацията на доц. А.Апостолов е цялостното, задълбочено систематическо изследване на пътя на Сталин от син на беден никому неизвестен грузински обуцар към абсолютната власт в една държава, която под негово ръководство се превръща в първостепенна световна сила. Както авторът сам заявява, той търси обяснението на този път в неговата личност, в особеностите на историческото и политическото развитие на Русия, в природата на болшевизма като политическа партия и движение, най-вече в конкретно историческата и политическата ситуация в страната от установяването на съветския режим до края на 30-те години. Тук бих добавил и влиянието на външните международни фактори през този период, което в дисертацията не е достатъчно отчетено.

При изследването на пътя на Сталин към властта историческият подход е съчетан при нужда с политологически анализи. Изследването следва хронологията на събития и завършва с 1939 г., когато тоталитарната власт на Сталин достигнала своя апогей, а тоталитарната система е напълно завършена и работи без засечки. Разгледани са и подробно анализирани критически всички по-важни моменти в живота на Сталин от включването му в революционното движение и влизането болшевишката партия на Ленин, отношението му към Ленин, участието в Революцията и гражданската война, работата му в политбюро и секретариата на болшевишката партия и борбата с конкурентите му Троцки, Каменев, Зиновиев, Бухарин за властта в партията и държавата. Подробно са описани механизмите и средствата, които Сталин използва на всеки един етап, за да отстрани противниците си и се утвърди като единствен и неоспорим наследник на Ленин в партията и държавата. Пътят на Сталин към властта фактически е завършен през 1929 г., когато е разгромена така наречената „дясна опозиция /Бухарин, Риков, Томски/ и Сталин постига онова, към което се е стремил – цялата власт.

Да се постигна властта за един политик е важно дело, но по-важно за неговата оценка е как тази власт се използва. В дисертацията са разгледани трите основни направления на употребата на властта от Сталин първо на колективизацията, второ на индустриализацията и трето за укрепване то на

собствената власт. Подредбата следва изложението в дисертацията и съвсем не е подредено по значение /по-скоро третото е първо/. Проведената ускорена колективизация, извършена с насилие, принуда и много жертви е оценена от автора заедно с много други автори като открита „война“ със собствения народ. На индустриализацията е отделено сравнително малка място, като се поставя само въпроса защо толкова се е бързало. Най-голямо внимание е обърнато на използването на властта от Сталин за укрепване на своето политическо положение като едноличен вожд и диктатор и предотвратяване на всякакви възможности за някакво заплаха към установения от него политически режим. От гледна точка на темата на дисертацията това е напълно оправдано.

Разгледаните в дисертационния труд последни десет години от обхванатия период /1929-1939 г./ са свързани с окончателно изграждане на тоталитарната система и на сталинизма като политически режим. Събитията през него се доминират от безогледната борба за власт, която съпътства цялата история на Съветска Русия, но във въпросното десетилетие достига своите най-уродливи форми и размери, когато политическия противник не просто се „разобличава“ и отстранява, а физически се ликвидира или изпраща за дълги години в затвор или концлагер. Новото при него, че острието на терора и репресиите е насочено не към „външните врагове“ на революцията, които в по-голямата си част са ликвидирани, изгонени зад граница или в затворите и лагерите, а към „врага с партиен билет“, включващ старите болшевики от лениновото обкръжение и голяма част от политически, държавни и военни вождове и тяхната клиентела, издигнати от самия Сталин и били негови оръжия в провеждането на така наречените „чистки“. На изясняването на смисъла, предназначението и размерите на тези „чистки“ на етапите пред които преминават, както и на използваните в тях механизми форми и средства са посветени две глави от дисертацията.

Като всяко историческо събитие „Голямата чистка“ има начало, „разцвет“ и край. Началото е убийството на Киров, „разцвет“ трите открити московски процеса и времето на Ежов като шеф на НКВД/1938/, край започва с идването на Берия, но

завършва с началото на войната. Всички тези етапи са подробно разгледани и добре анализирани от автора на базата на литература върху тях. Единствената критична бележка, която имам и ще кажа тук, защото тя е по посоката на авторските разсъждения е свързана с убийството на Киров. Авторът критически разглежда различните версии на това убийство и изказва предположение, че то е самоинициатива на убицеца Николаев, но изразява свое становище. Мисля че след излизането на книгата на Павел Судоплатов „Кремъл и Лубянка“ през 1996. г, за мен поне място за съмнение няма. Киров е убит от Николаев по лични причини, Сталин е знаел това, но е използвал убийството за постигане свои лични политически цели.

Последните две глави на дисертацията имат обобщаващ характер. В контекста на изградената вече тоталитарна система в Съветска Русия авторът се опитва да разгледа нейните същностни черти като поставя акцента на три основни проблема: 1. Връзката вожд-апарат; 2. Характера на тоталитарната партия; 3. Мястото на тоталитарния лидер. При разработването на всеки един от тях критиката на сталинизма като теория и практика на тоталитаризма се води от позициите на хуманизма, на ценностите на либералната демокрация, с които тя е несъпоставима. Проблемът за неговата ефективност в условията на Русия обаче е друг проблем. За съжаление авторът само го е загатнал без да навлиза по-дълбоко в него.

Дисертацията завършва с това с което започва – личността Сталин. Последната глава „Личност и история“ е опит да се даде оценка на личността на Сталин като революционер и управник и мястото му в историята. Тема изключително трудна и сложна, на която липсва еднозначен отговор, поради наличието на различни гледни точки или позиции, от които се прави тази оценка. Авторът показва тази сложност като привежда редица оценки на личността на Сталин от Джилас и Авторханов да Каганович и Мехлис, като дава естествено приоритет на първите двама. Но в края на краищата като че ли е съгласен с твърдението на Авторханов, че да се оцени правилно мястото на Сталин в историята на Русия и Света са нужни поне 100-200 години историческа дистанция.

Онова, което ми прави добро впечатление в дисертационния труд на доц. д-р А.Апостолов е задълбоченото и основно проучване на произведенията на водещите съветолози и специалисти по проблемите на руския комунизъм и съветския опит, умелото използване на резултатите от техните изследвания. Благодарение на това дисертацията съдържа много голяма и ценна информация за основни моменти в историята на Русия и на болшевишкото движение в изследвания период и включва много малко известни факти и подробности. От нея читателят може със сигурност да научи за вождовете на революцията Ленин, Троцки, Сталин, Каменев, Зиновиев, Бухарин и отношенията между тях, за участниците в сталиновата фракция Молотов, Ворошилов, Каганович, Оржоникидзе, Киров с помощта на които той се утвърждава като едноличен диктатор, за лицата от най-близкото му обкръжение Маленков, Ягода, Ежов, Берия, Вишински и други, с които той управлява и вътрешните борби помежду им и трагичния им край. Ще допълня само че приложената литературна справка обхваща 99 заглавия на руски на английски език, а позоваванията са, направих си усилия да ги изчисля, над 1265.

С оглед на изискванията към такъв род рецензии смятам за необходимо да добавя следното:

Авторът на дисертацията, утвърденият наш философ доц. д-р Алекси Апостолов е роден през 1963 г. Завършил е специалност „Философия“ магистърска степен във философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Научното му развитие протича в ИФН на БАН. Доктор по философия от 1993. Доцент е от 2010 г. в ИИОЗ на БАН. Има значително научно творчество. Автор е на 5 монографии, 14 студии и статии в списания и сборници и 5 статии в реферирани и индексирани списания. Владее руски, английски и френски език.

При обявяването на настоящата защита не съм забелязал нарушение на процедурните правила. Авторефератът е изготвен съобразно изискванията. Приложената справка за приносите е изготвена коректно и отразява неговата самооценка за собствения му труд.

Заключение: Рецензираният дисертационен труд „Власт и тоталитаризъм /Сталин и Съветския опит/ има необходимите

качества и достойнства на неговия автор до. Д-р Алекси Генов Апостолов да бъде присъдена научна степен „Доктор на философските науки“

Подпис:

(доц. д-р Златко Стоянов)